

Azərbaycan xalqının İrəvan və ətrafindakı torpaqlara tarixi varislik hüququ bərpa olunmalıdır

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Zati-aliləri İlham Əliyev real tarixi həqiqətlərə və ilk mənbələrə əsaslanaraq dəfələrlə bütün dünyaya birmənələşmiş şəkildə və qətiyyətlə bəyan etmişdir ki, ermənilər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin onlara verdiyi İrəvan və ətraflarını əhatə edən Azərbaycan torpaqlarında bir dəfə özlərinə dövlət yaratmışdır. Azərbaycan əzəzindən təcavüzkar Ermənistana ikinci erməni dövləti yaratmağa imkan vermişdir. Ölkə başçısının tövsiyə və tapşırıqları əsasında Tarix İnstitutunda bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar da-ha da genişləndirilmiş, İrəvan və ətrafindakı Azərbaycan torpaqlarının ermənilərə verilməsi bağlı bir sənədlər və məralı faktlar aşkar olunmuşdur. Həmin sənədlər sübut edir ki, erməni tərəfi Batum danışqları və müqavilələrinə (11 may - 04 iyun 1918-ci il) əsasən İrəvan ətrafindakı Azərbaycan torpaqlarının onlara verilməsi müqabi-

lində üzərinə bir sıra öhdəliklər götürmüdü. Lakin ermənilər məqsədlərinə nail olduqdan sonra üzərlərinə götürdükələr bütün öhdəlikləri birtərəfli qaydada pozmuş, işğalçı siyasetini davam etdirmişlər. Bəsliliklə, İrəvan və ətrafindakı Azərbaycan torpaqlarının ermənilərə verilməsi barədə həm Batum müqavilələrinin müvafiq maddələri, həm də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Milli Şurasının 29 may 1918-ci il tarixli qoruları öz hüquqi qüvvəsinə itirmişdir. Bu-na görə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Milli Şurasının İrəvan və ətrafindakı Azərbaycan torpaqlarının ermənilərə verilməsi haqqındaki qorarına yenidən baxılmalıdır, həmin qorar qüvvədən salınmalı və Azərbaycan xalqının İrəvan və ətrafindakı torpaqlara tarixi varislik hüququ bərpa olunmalıdır.

Yaqub MAHMUDOV,
AMEA Tarix İnstitutunun direktoru,
akademik.

te getməlidir" (Bax: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxiv, fond 970, siyahı 1, iş 1, vəraq 46).

Qeyd etmek lazımdır ki, Türkiye'nin hakim siyasi dairələrində Cənubi Qafqazda erməni dövləti yaratılmışdır. Sədrəzəm Tətət paşa və herbi nazır Ənver paşa Cənubi Qafqazda erməni dövləti yaratılmışının eleyhinə idilər və bu məsələdə "çibani kökündən temizləmək" tərəfdən idilər. Bu mümkün olmadıqda "Ermenistanın cox zeif ve yaşaya biləməyəcək bir dövlət şəkili" təklif edirdilər. Lakin Tətət paşa və Ənver paşadan fərqli olaraq, Batum danışqlarında Türkiye'ni mayandırmış heyətine başçılıq edən Dövlət Şurasının sedri və eddiyə naziri Xəlil bay Menteşə və Osmanlı Orduları Qafqaz Cəbhəsinin komandanı Feirk Mehmed Vehib paşa Cənubi Qafqazda Azərbaycan torpaqları hesabına ermənilərə dövlət yaratmaq tərəfdən idilər. Onlar güman edirdilər ki, bununla azərbaycanlılarla qarşı kütlevi qırğınlarda qarşı alınıcaqdır. Erməni tərəfinin üzerine gotürdüyü bu öhdəlik Osmanlı imperiyası ile yenice yaradılmış Ermenistan Respublikası arasında 1918-ci il iyunun 4-de Batumda bağlanmış "Sühl və Dostluq" müqaviləsində təsbit olundu. Batum müqaviləsinin 11-ci maddesində əsasən Ermenistan Respublikası hökuməti erməni silahlı qüvvələrinin tez bir zamanında Bakıdan çıxarılması üçün bütün qüvvələrini səfərber edəcəyini öhdəsinə götürdü (Bax: Türkiye Cümhuriyyəti Başbakanlıq Osmanlı Arxiv, Hukuk müşavirliyi İştihad Odası Belgeləri, Dosya 107, Gümlek 11, Vəraq 11-19; ATASE. A.4-3671. K.2919. D.61-499. F.3-26). Müqavilənin yuxarıda göstərilən maddesində deyildi: "Ermenistan Respublikasının hökuməti erməni silahlı qüvvələrini Bakıdan çıxarmağa məcbur etmək üçün özünün bütün qüvvələrini səfərber edəcəyini öhdəsinə götürür" (Bax: göstərlən müqavilə, 11-ci maddə). Bundan eləvə, yenice yaradılan Ermenistan Respublikasının hökuməti "Respublika ərazisində" (yeni Ermenistan Respublikası ərazisində - Y.M.) hər hansı silahlı quldur dəstələrinin yaradılmasının qarşısını alacağı, ölkənin müxtəlif yerlərində gizləndirilən və fəaliyyət göstərən bütün quldur dəstələrinin tərkisələnəcək. Bax: Türkiye Cümhuriyyəti Başbakanlıq Osmanlı Arxiv, Hariciye Siyasi Kəsim, Dosya 2398, Gümlek 4, Vəraq 12 A.b.c.d). Eyni təklifi bundan bir gün əvvəl - 1918-ci il mayın 22-de Tətət Paşa və Ənver paşaya və Ə.B.Ağaoğlu da müraciət etmişdir (Bax: Türkiye Cümhuriyyəti Başbakanlıq Osmanlı Arxiv, Hariciye Siyasi Kəsim, Dosya 2398, Gümlek 4, Vəraq 19). Eyni təklifi Batumda danışqlar aparan Azərbaycan nümayəndələri M.H.Hacınski və M.Ə.Rəsulzadə hələ 1918-ci il mayın 23-de Ənver paşa xüsusi müraciətnamə göndərmişdilər. Həmin müraciətnamə onlardan başqa Əhməd bay (Can Baba), A.B.Səfir-kürski, Ə.C.Pepinov, M.Y.Cəfərov, F.X.Xoyski, N.B.Ussubbəyov və X.B.Xasməmmədov da imzalamışdır (Bax: Türkiye Cümhuriyyəti Başbakanlıq Osmanlı Arxiv, Hariciye Siyasi Kəsim, Dosya 2398, Gümlek 4, Vəraq 19).

Azərbaycan tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onların araxlarında duran dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın arxalandığı və mögəlibiyət qərsəsində olan Osmanlı Türkisi isə "erməni təhlükəsi"ni özündən, yeni Şərqi Anadoludan uzlaşdırmaq üçün ermənilərə dövlət yaratmaq üçün buradə umumi fikir formalamaşmışdı. Rusiya, İngiltərə, Fransa və ABŞ gelecek erməni dövlətinin Osmanlı Türkisi ərazisində - Şərqi Anadoluda yaratılmasına tərəfdar idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərbaycanın tərəfinin, real olaraq hem böyük dövlətlərin təzyiqlərinə, hem də ölkənin bütün ərazilərində soyqırımları heyata keçirən dasnak erməni silahlı birşəmələrinin onları dövlətlərə silahlı müqavimət göstərmək gücü yox idi. Buna görə də Azərbaycan milli hərəkatının xadimləri ermənilərə dövlət yaratmaq məsələsində Osmanlı Türkisinin diktəsi ilə hərəket edirdilər, daha doğrusu buna mecbur idilər.

Azərb